

אטלס ז'בוטינסקי

תשעים שנה להופעת האטלס העברי הראשון (1925-2015)

אלישע אפרת

בשנת 1925, הוציא זאב ז'בוטינסקי, ⁽¹⁾ בשיתוף עם ד"ר שמואל פרלמן, ⁽²⁾ בעל הוצאת ספרים "הספר" בלונדון, את האטלס העברי הראשון אחרי אלפיים שנות גלות. זהו האטלס הראשון שהודפס בעברית ומופץ כ"אטלס ז'בוטינסקי". הוא כולל מפות פיזיות, מדיניות, כלכליות והיסטוריות של העולם וארץ-ישראל. לא היינו נדרשים לעניין זה אלמלא היו בהוצאתו של אטלס זה שתי תופעות ייחודיות: האחת, מנהיג פוליטי יהודי בעל שיעור קומה ובעל השפעה בקרב עם ישראל מוציא לאור אטלס הנערך, בדרך כלל, על ידי מורים לגיאוגרפיה, והשנייה, יצירת מסמך הנותן ביטוי מילולי ומוחשי על העם היהודי ועל עם ישראל, בשנים הראשונות שאחרי מלחמת העולם הראשונה, טרם אירועי השואה בימי מלחמת העולם השנייה.

אלישע אפרת הוא פרופסור (אמריטוס) לגיאוגרפיה באוניברסיטת תל-אביב וחתן פרס ישראל לגיאוגרפיה לשנת תשס"ז.

מהו האטלס?

אטלס הוא אוסף של מפות המודפסות בשפה קרטוגרפית, המופיעות בקני מידה שונים, בהיטלים מגוונים, לרוב בצבעים ועם סמלים אחידים. מוציא לאור של אטלס המיועד לקהל הרחב ולתלמידי בית ספר, בדרגותיו השונות, ידפיס באטלס כזה מפות קיימות מבלי שיהיה מעורב בהכנת מפות על בסיס סקרים ומחקרים מיוחדים למטרה זו. הוא אף ישאף להדפיס מפות המושכות את העין בצורתן ובצבעיהן, ברורות בתוכן ומובנות לכול. אולם לעורכי אטלס מסוג זה ישנן שלוש מטרות:

- עליו לכלול מפות נושאיות של יבשות ומדינות המציגות מצבים פיזיים של סביבה כטופוגרפיה, אקלים, קרקע, מים, צומח וכד', וכן מפות המציגות יחסי הגומלין בין אוכלוסייה למרחב, בנושאים כגון: צפיפות אוכלוסין, מסילות ברזל, כבישים, ערים, יישובים כפרים, גידולים חקלאיים, מפעלי תעשייה, גבולות פוליטיים ועוד;
 - עליו להימנע מהצגת מפות מורכבות מדי הכוללות יותר מדי נתונים ביריעה אחת. לעומת זאת, עליו להציג מפות כלליות ובהן מבחר נתונים חשובים כאשר הן מלוות במפות נושאיות נפרדות אשר בכל אחת מהן מוצג כל נושא ביתר פירוט;
- עליו לכלול מפות של ערים ומקומות בעלי חשיבות מיוחדת ללומד בקנה מידה גדול ומפורט יותר, על פי יעדי הגיאוגרפיה שמחברו רוצה להקנות. אכן מטרות נשגבות, חשובות, מקצועיות ומתודיות כאחת. האם הן עמדו בפני ז'בוטינסקי ושותפו באטלס שערכו?
במבוא לאטלס כתבו העורכים:

האטלס הניתן בזה נועד בעיקר לשימוש תלמידי בית הספר העברי. ואולם סבורים היינו כי במצב זה של חוסר ספרים שימושיים בעברית אין לנו לעוג עוגה ולהצטמצם בתחומי הנחוץ לתלמיד, כי אם חובה עלינו להרחיב מעט את הגבולות, למען יוכל הספר לספק באיזו מידה גם את צרכי כל איש המבקש ידיעה מן הגיאוגרפיה העברית.

על המטרות שאותן רצו להשיג בדברי ההסבר למפות שבאטלס כתבו העורכים:

...רק לשתי מטרות שאפנו: פעמים מוכרח המורה העברי לגזול משעתו כדי להכתיב לתלמידים את תמצית שעורו; תמצית זאת נסינו לנסח כאן בפרטות ובקיצור גם יחד. זוהי מטרתנו האחת. והשנייה היא – לתת לקורא הבוגר "תקציר" שימושי אשר בו ימצא אולי את רוב הידיעות החשובות ביותר על דבר המצב המדיני הדמוגרפי והכלכלי של אומות העולם ושל העדות היהודיות אשר בתוכן.

ציון פזורה יהודית

האטלס מקיף 48 מפות כתובות עברית הכוללות, בין היתר, מידע על אסטרונומיה, גיאולוגיה, היסטוריה, היישוב היהודי באירופה ופירוט שיעור היהודים בכל אחת מארצות הגולה, ענייני המשק העולמי וכן נושאים היסטוריים בעולם ובארץ-ישראל. לכל מפה ניתן עמוד הסבר נלווה אודות נושא המפה. המפות באטלס מופיעות לפי נושאים ולפי היבשות. החלק הראשון של האטלס עוסק בגלגל הרקיע, במיקום כדור הארץ ביקום, במזג האוויר, בגזעים, בדתות, בתפוצת יהדות הגולה ועוד. לאחר מכן, מופיעות בו מפות היבשות השונות: פיזית, מדינית, מפות האזורים השונים בכל יבשת, מפות חברה, כלכלה ועוד. סגנון ההסבר על גבולות יבשת אסיה, למשל, מפרט כדלהלן:

יבשת אסיה משתרעת כִּלְהָ עַל חֲצִי הַכְּדוּר הַצְּפוּנִי, בְּכָל שְׁלוֹשֵׁת אֲזוּרֵי הַיָּם, הַמְּמוֹצֵעַ וְהַחֵם. הַיָּם גּוֹבֵלֵת צְפוֹנָה לִים הַקָּרָה הַצְּפוּנִי, מִזְרָחָה – לְאֹקִינוֹס הַשְּׁקֵט, נִגְבָּה – לְאֹקִינוֹס הַהִיָּדִי וּמִעֲרָבָה – לִים סוּף, לִים הַתִּיכוֹן, לִים הַשִּׁישִׁי, לִים הַשְּׁחֹר, לְהַרֵי קוֹקֶז, לִים הַכַּסְפִּי, לְנֹהַר אֹרֵל וּלְהַרֵי אֹרֵל. בְּטֶרֶם נַחֲפָרָה תַעֲלֵת סוּאֵס הַיִּתְהָ אִסְיָה מְחוּבֵרֵת לְאַפְרִיקָה בְּמִצְרַיִם סוּאֵס. קֶצֶף הַצְּפוּנִי: 770 42' צפ'; קֶצֶף הַמְּזֻרְחִי 1900 16' מז'; קֶצֶף הַדְּרוּמִי: 260 5' מז'.

בהמשך ההסבר, נכתב על אוכלוסיית יבשת אסיה:

גִּזְעִים חֲשׁוּבִים הֵם (בְּמִלְיוֹנִים): מוֹנְגוֹלִים: 450; סִינִים, אֲנַמִּיטִים, טִיבֵטִים, סִיאָמִים, בִּירְמָנִים 340; בְּנֵי מוֹנְגוֹל, בּוּרִיטִים, טוֹנְגוּזִים, מְנְגוֹלִים 17; יַפְנִים

57; קוראנים 16.6; תורכים וטטרים, יקוטים, קירגיזים 15; בנייפת 271;
 הודים 240 (232); פרסים, אפגנים, קורדים 14; סלבים ושאר אירופים 15;
 ארמנים 2. בני שם 10.6: ערבים ודרוזים 10; יהודים 561,000 נ'. מלאים 58;
 דרבידים 65; נגרואידיים 0.6.

מאחר שהאטלס נועד בעיקרו לשימושו של תלמיד בית הספר היהודי ניתנה בו, לגבי כל יבשת שיש בה פזורה יהודית נרחבת, מפה ובה ציון מספר היהודים החיים בה. בהסבר על המדינות בכל יבשת נכתב גם על היהודים ושיעורם. על יהודי סין, למשל, נכתב:

יהודים 43,000 נ' (?). הישוב הראשון בעיר קאיפינג'פו עתיק מאוד; חושבים אותם ליוצאי בוכרה; עתה נשארו מהם כ־200, הדומים לסינים בשפתם וגם בטפוסם החיצוני. ישוב חדש: שנגהאי 700, הונג'קונג 150 - בחרבין (מנ'וריה) נוסדה בזמן האחרון קהלה גדולה של יהודי רוסיה - לפי הערכה מקומית עד 38,000 נ'.

תרגומים ייחודיים שלא הכו שורש

בפני עורכי האטלס עמדו בעיות עריכה שנבעו מעצם היותו האטלס העברי הראשון, ולשם פתרון ניסו להגיע אל מומחים ואל מקורות המידע הטובים ביותר. לדוגמה: שטחה של רוסיה על פי מקור אחד היה 21 מיליון קילומטרים רבועים ועל פי מקור אחר 25 מיליון קילומטרים רבועים, כך שעל בחירת הנתון הנכון נאלצו להחליט. הם התלבטו, למשל, האם כותבים אונדורס או הונדורס, או כיצד לכתוב את שם המדינה שוויצריה: Schweiz, Suisse או Svizzera. בספרות העברית נקראה שוויץ בשמה האשכנזי ושוויצריה בשמה הרוסי. בסופו של דבר, כדי להישאר ניטרלים מול כל ההצעות, החליטו לקרוא לה הַלּוֹצְיָה, על פי השפה הלטינית, שהיא שפה עתיקה וקרובה לרוח שפתנו.

האטלס מכיל גם תרגומים ייחודיים שלא הכו שורש (דוגמת "זילנדיה החדשה") וצורות תעתיק ייחודיות שהומצאו בעבורו. עוד הוסיפו העורכים וכתבו, כי אין הם מכניסים לאטלס מפות של מדינה בודדת, כי אם מפות של קבוצת מדינות המאפשרות הצגה של תפוצה יהודית. העורכים לא הרבו

בהצגת שמות גיאוגרפיים כמקובל באטלסים האירופיים החדשים, אך ציינו את הערים שיש בהן עדה יהודית משמעותית. על הכנתו של האטלס כתבו העורכים, בעמודו האחרון:

המפות נדפסו במכון הגיאוגרפי של ה' וגנר את א' דבס בלפסיה. הכתיב אשר במפות נחרת על ידי הליתוגרפים פריץ קנור ופרנץ שטפן והצייר רוף על פי הפתשגן של המשרטט יונה קופ. דפי הביאורים סודרו על ידי בית הדפוס "וולטר" של א' זליוק בפריס. תחילת העבודה בניסן ה' תרפ"ד וסיומה באלול ה' תרפ"ה.

60% מהעם היהודי באירופה

חשיבות רבה ייחסו העורכים להצגת תפוצת היהודים בגולה. על מספר יהודי הגולה, בראשית שנות העשרים של המאה ה-19, מביא האטלס נתונים מעניינים לגבי גזעים, יבשות ומדינות. מספר היהודים בעולם היה אז קרוב ל-15,650,000, שהיוו 0.02 אחוזים מכלל האנושות, 1.8 אחוזים מן הגזע הלבן, ו-42 אחוזים מן הגזע השמי. מספר היהודים באירופה היה כ-10,700,000, שהיוו 2.4 אחוזים מכלל האנושות. באסיה היו אז כ-561,000 יהודים, באפריקה – כ-518,000, באמריקה הצפונית – כ-3,740,000, באמריקה הדרומית – כ-110,000, ובאוסטרליה ואוקיאניה – כ-24,000. עוד מציין האטלס, שהיהודים הם מיעוט לאומי ודתי בכל ארצות מושבם ואין מדינה או גליל ששם יגיע מספרם עד חמישית מכלל האוכלוסייה. השיעור הגבוה ביותר נמצא בניו-יורק – 17 אחוזים, בחבל הניטרלי של טנג'ר בצפון מרוקו – 16 אחוזים, ברוסיה הלבנה – 15 אחוזים, בפולניה – 12.9 אחוזים, בארץ-ישראל – 12.5 אחוזים, בליטא – 12 אחוזים, באוקיאניה – 8.5 אחוזים, ברוסיה המערבית, בין פלכי הומל וויטבסק – 7.8 אחוזים, בקרים – 6.9 אחוזים, בגיברלטר – 6.8 אחוזים, בהונגריה – 6.3 אחוזים, ברומניה – 5.5 אחוזים, באוסטריה – 5.4 אחוזים, ובשאר המדינות – פחות מ-5 אחוזים. מבין המדינות העומדות ברשות עצמן נמצא היישוב היהודי הגדול ביותר בארצות-הברית – כ-3,000,000, בפולניה – כ-3,500,000, ברוסיה (ברית הקהילות) – יותר מ-3,000,000. מספר המשתמשים בלשון האידית בתור שפת-הבית הגיע באומדן ל-10⁹ מיליון, ומספר המבינים עברית ל-6⁵ מיליון (גברים).

מפה מיוחדת של אירופה מדגישה את היבשת כמרכז היהדות והיא מלווה בטקסט המציין שהאזור המשתרע בין מפרץ ריגה ובין הים האגיאיי דרומה, בין נהר הדנייפר מזרחה ובין נהר מורביה במערב, מכיל בגבולותיו כ-9,000,000 יהודים – כ-7 אחוזים מכל אוכלוסיית האזור, שהם גם כ-60 אחוזים מכל יהודי העולם. זהו המרכז היהודי הגדול והנושן, לדברי העורכים, רוב מניינו ובניינו של עם ישראל בימינו, בית היוצר העיקרי של כל פעולה ותנועה לאומית והמקור לכל תפוצות הגולה ושל העלייה לארץ-ישראל. מצבו החומרי והתרבותי של היישוב הגדול הזה איננו ברור. השינויים הכבירים שבאו עקב המלחמה עוד לא הסתיימו ולא התגבשו, ביחוד ברוסיה, ומספר הנעים והנדים מעיר לעיר בלי מושב קבוע עלה עד לרבות. בקירוב ובאומדן אפשר לומר, כי כ-30 אחוזים מתפרנסים ממסחר, 30 אחוזים – ממלאכות, 5 אחוזים מאמנויות חופשיות ומפקידות ציבורית, 5 אחוזים מחקלאות, וליתר 30 האחוזים אין כל מקור פרנסה קבוע והם זקוקים לצדקה.

באטלס יש גם התייחסות אל העדות שבקרבת היהודים. מצוין בו שיותר מ-90 אחוזים מכל עם ישראל הם אשכנזים, כמיליון הם ספרדים המתגוררים במרוקו, אלג'יריה, לוביה, מצרים, ארץ-ישראל, סוריה, תורכיה, יוון, בולגריה ואיטליה, אך יש שהם מפוזרים באוסטריה, הולנדיה, אנגליה ובאמריקה הדרומית. כן מצוין, שיהודי ארם נהריים אינם ספרדים במונח המדויק של המילה. יהודי תימן הם כנראה בני שבט עברי מיוחד, ואילו הפלשים בחבש והיהודים השחורים של קוצ'ין בהודו הם בני גזע אחר. כמו כן, גם בין האשכנזים והספרדים יש הבדל בסימני גזע חשובים, ביחוד במבנה הגולגולת.

איך מופיעה אז ארץ-ישראל

באטלס מוקדשות מספר מפות לארץ-ישראל. מפה אחת ניתנה בקנה מידה גדול יחסית, 1:700,000, ולצדה מפה גיאולוגית בעלת ארבעה חתכי רוחב של הארץ, מהים התיכון ועד השטח הרמתי בעבר-הירדן. שתי מפות נוספות עוסקות גם הן בארץ-ישראל, האחת במחצבים, תעשייה ומסחר, והשנייה בחקלאות וגידול בהמות. לאלה מצורף הסבר על כלכלת ארץ-ישראל וסוריה.

ארץ-ישראל מופיעה בשש מפות קטנות המציינות שש תקופות: בימי 12 השבטים, בימי השופטים, בימי דוד ושלמה, בימי החשמונאים, בימי הורדוס ובימי חורבן בית שני. נוסף לכך, ניתנות ארבע מפות קטנות של ירושלים, האחת

מימי דוד ושלמה, השנייה מימי חזקיהו, השלישית מימי נחמיה והרביעית מימי המצור שנערך על ידי טיטוס.

דף ההסבר הנלווה למפת ארץ־ישראל כולל מידע על גבולות הארץ, מבנה השטח, המבנה הגיאולוגי, אקלים ומשקעים, החי והצומח, העם (מלבד היהודים), חלוקה לפלכים, מסילות הברזל, ולבסוף – היישוב היהודי. על גבולות הארץ, הן הטבעיים, ההיסטוריים והן אלה שנקבעו על פי הסכמים בינלאומיים נאמר:

הגבולות הטבעיים וההיסטוריים של ארץ־ישראל נמתחים מן המדבר מזרחה, לאורך מורדות החרמון עד לליטני מערבה, במקום שהלבנון ומול־הלבנון נפגשים לרמות גבוהות, ומשם עד לחוף הים התיכון, ונגבה ממפרץ עקבה דרך מדבר סיני. הגבולות המדיניים של עכשיו הם: מערבה – הים התיכון. נגבה – קו הנמתח ממערב רפיח למזרח טבה בראש מפרץ־עקבה; הארץ מתחת לקו הזה היא מצרית וחג'זית. צפונה – לפי הסכם צרפתי־בריטי מן הכ"ג לדצמבר 1920 – קו יוצא מדרום כף־נקורה שעל החוף, בין צור ובין עכו, ונמתח מזרחה וצפונה אל מתולה (מנדט בריטי) ועל פני עמק הירדן העליון אל בניס (מנדט צרפתי), משם דרומית לאורך הגבעות אל החוף המזרחי של מי־מרום, ולמטה בשפת־הירדן השמאלית ובחוף המזרחי של ים־כנרת אל נחל סְמַח, וכן אל חמת בעמק ירמוך, אשר משם הוא הולך אחרי הנהר. התחום המדיני בין עבר־הירדן מערבה ובין עבר־הירדן מזרחה הוא המשך הקו הזה נגבה, בתוך בקעת הירדן וים־המלח.

ארץ־ישראל חולקה אז לארבעה פלכים: ירושלים־יפו – שמרכזו בירושלים, הצפון – שמרכזו בחיפה, שומרון – שמרכזו בשכם, והנגב – שמרכזו בעזה. החלוקה הגיאוגרפית של האוכלוסייה לפי אזורים, בשנת 1923 הייתה כדלהלן:

- בנגב, כולל מחוזות עזה, חברון, ובאר שבע – 200,020 נפש, מהם 858 יהודים;
- במזרח יהודה, כולל מחוזות ירושלים, רמאללה, בית לחם ויריחו – כ־147,800 נפש, מהם 34,440 יהודים;
- במערב יהודה, כולל מחוזות יפו ורמלה – כ־114,380 נפש, מהם 28,071 יהודים;
- בשומרון, כולל מחוזות שכם, עין גנים, טול כרם ובית שאן – כ־135,180 נפש, מהם 747 יהודים;

- בגליל, כולל מחוזות חיפה, עכו, נצרת, טבריה וצפת – 158,181 נפש, מהם 72,181 יהודים;
- כל אוכלוסיית ארץ-ישראל מנתה אז כ-756,000 נפש, מהם כ-84,000 יהודים, שהיוו 11.1 אחוזים מכלל האוכלוסייה. המוסלמים מנו 590,890 נפש, הנוצרים – 73,023 נפש, והדרוזים – 7,028 נפש. כן היו בארץ עוד כ-100,000 בדואים נודדים. רק הבדואים, כדברי העורכים, נחשבים לבני הגזע הערבי השחור, ואילו שאר תושבי הערים והפלאחים הם תערובות של הרבה יסודות.

מדוע ראה ז'בוטינסקי צורך לערוך אטלס עברי?

זאב ז'בוטינסקי ראה חשיבות רבה בהחייאת השפה העברית ופעל לשם כך בכיוונים שונים: בכתיבה משל עצמו, בתרגומים ובעריכת יצירות ספרותיות, וכן בעריכת אטלס. בין השאר כתב:

החייאת העברית בעולם הגוי מוסיפה כבוד לציונות ומגבירה את כוחה הפוליטי. עשו ניסיון בעצמכם אם תמצאו הזדמנות לכך. קחו גוי פשוט, תנו לו להקשיב לשיחה בעברית, תחכו עד שישאלכם "איזו שפה היא זאת?" תענו בקיצור: "שפת התנ"ך" – ותשמעו מה תהיה אחרי כן השאלה השנייה. היא תהיה: "מה נשמע אצלכם בנוגע לארץ-ישראל?" [...] כאן המדובר על אותו הנס, הפלא הגדול ביותר, אשר עליו שמע העולם בכל מאות שנות תולדותיו משחר ילדותו: כוח הזיכרון, עוצמת העקשנות, שיכולה לקחת חוט, שנפסק לפני יותר משישים דורות – לקחתו, להסיר ממנו את אבקו, לקשרו מחדש ולמשוך אותו הלאה – לעוד שישים דורות – אפשר עד אותו הזמן, כשהאנגלי של הימים ההם לא יוכל עוד להבין פרק בברנרד שאו – ונכדינו יתלחשו יחד בגן באותן המילים של רות ובוועז... – אפשר שבאמת עלינו להתגאות על זה שאנו עברים בחסד אלוקים?⁽³⁾

במשך כל שנות פעילותו המדינית שילב בה ז'בוטינסקי פעילות ענפה למען החינוך הלאומי-עברי בארצות הגולה. הוא ראה בחינוך זה, המבוסס על השפה העברית כשפת הוראה בהברה ספרדית של כל מקצועות הלימודים, מקשה אחת עם פעילותו להקמת מדינה יהודית והטיף למענה בקביעות. הוא גם דרש להקים גני ילדים עבריים, בתי ספר יסודיים ותיכונים, ומראשית שנות

העשרים גם הקמת אוניברסיטה עברית.

במערכת בתי הספר העבריים של "תרבות" שהוקמה בארצות מזרח אירופה, אחרי מלחמת העולם הראשונה, ראה ז'בוטינסקי את מבצרי הרוח העברית ומעבדות ניסיון ליצירת אופיו של העברי החדש. הוא פעל לגיוס מורים עבריים ולחיבור ספרי לימוד וקריאה. כמקובל במערכות חינוך זרות, באותה עת, הציע להשתמש בתרגום ספרי לימוד לועזיים לעברית, כולל ספרי קריאה לילדים. בחפשו דרכים להנחלת הלשון הציע, בשלב ראשון, להשתמש בכתבי הלטיני וקרא ללמד קריאת השפה ללא ניקוד ולתקן את הא"ב העברי על ידי תוספת אותיות כסמלי תנועה. לפיכך, כדי לקרב את התלמידים הצעירים לשפה השתתף בחיבור האטלס העברי הראשון שפורסם אי פעם בעולם. הוא גם חיבר מילון למבוגרים ומקראה של 200 מילים עבור המתנדבים לגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, ומילון דידקטי בכתבי לטיני, שיצא לאור ב-1949. הוא דאג למבטא עברי נכון ואף פרסם חוברת בנושא זה. את שחקני "הבימה" ששהו בברלין לימד דיקציה עברית נכונה.

על אף כל אלה, טרם ברור מדוע בחר דווקא בהוצאת אטלס. בשנים 1923–1924, התהוותה מעין אתנחתה בפעילותו הציבורית הסוערת של זאב ז'בוטינסקי. בראשית 1923, התפטר מהנהלה הציונית, שאליה צורף בשנת 1921, לאחר יציאתו הכפויה מארץ-ישראל. התפטרות זו נעשתה בלתי נמנעת עקב חילוקי דעות מחריפים והולכים בינו לבין מנהיג ההסתדרות הציונית, חיים וייצמן, בעניין האסטרטגיה של התנועה הציונית נוכח מעשיה ומגמותיה המדיניות של ממשלת בריטניה בארץ-ישראל. ז'בוטינסקי מצא עצמו לפתע ללא עיסוק קבוע וגם ללא מקורות פרנסה והחליט להתמסר לענייני ספרות והוצאה לאור. הוא הצטרף אז לידידו ומוקירו הוותיק שלמה זלצמן,⁽⁴⁾ שסייע בידו בשעתו בפרסום ספר התרגומים לרוסית של שירי חיים נחמן ביאליק, ונעשה שותפו בהוצאת הספרים העברית "הספר", שזלצמן ייסד בברלין זמן קצר קודם לכן. עם הצטרפותו לזלצמן הגה ז'בוטינסקי תכנית ספרותית-מו"לית רחבת היקף שהייתה מבוססת על השגות מוצקות וברורות בכל הנוגע לעברית הספרותית ולכיוון בו הייתה צריכה, לדעתו, להתפתח ולצורכי הקורא העברי בן זמנו, בייחוד הצעיר המתלמד. בעת שהותו בפרס הצטרף כשותף אל ד"ר שמואל פרלמן, בעל הוצאת ספרים "הספר", ויחד פרסמו השניים, במסגרת ההוצאה, ספרי לימוד וספרות-עזר בעברית לתלמידים. שני פרסומים חדשניים לאותה עת היו ה"כל בו" לתלמידים, מעין יומן נוער שכלל נתונים מדעיים וגיאוגרפיים לצד ביוגרפיות

של גדולי עם ישראל, מדריך להליכות ונימוסים, מדריך לכללי ההגיה הנכונה של העברית במבטא ספרדי, ומאמרים על הגדודים העבריים.⁽⁵⁾

צעד חינוכי ומקצועי

כיצד בכל זאת ניתן לקשור את פעילותו המדינית והפוליטית של ז'בוטינסקי לספרות גיאוגרפית וקרטוגרפית? בהקשר זה אמר פעם ש"לא עוד מדיניות לי. אם וייצמן יצא או יאולץ לצאת [מן הפוליטיקה], יש לו 'שעשוע' – כימיה, ואני ה'שעשוע' שלי זאת ספרות. אני מטבעי יושב אוהל והבריות תמיד סחבו אותי לפוליטיקה". כמובן שמותר לנו להתייחס בספקנות לדבריו אלה שהעיסוק בפוליטיקה כאילו נכפה עליו בידי זרים. רגליו של אדם מוליכות אותו למקום שאליו הוא חפץ ללכת והעיסוק בקידום ענייניה הפוליטיים של הציונות ובהכנות הדרושות למימוש מטרותיה, הקמת מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל, ביטא את נטיית לבו ורצונו העמוקים. לא במקרה ולא בדרך של היגררות, למרות רצונו, הקדיש ז'בוטינסקי לעיסוק הזה את מיטב זמנו וכוחותיו, מאז היה בן עשרים וחמש ועד למותו, בהיותו בן שישים.⁽⁶⁾

לא ניתן להשוות אטלס זה עם האטלסים המופקים כיום, הנמצאים ברמה גבוהה מבחינה מדעית, קרטוגרפית, צבע, בהירות ומידת עדכונם, ולכן ניתן להעריכו רק כצעד חינוכי ומקצועי ראוי ויוצא דופן בתקופתו, כאשר לא היה קיים אטלס עברי בעבור תלמידי בתי הספר היהודיים. לבד מעצם הופעתו, כבר במחצית הראשונה של שנות העשרים של המאה הקודמת, מצטיין האטלס בדברי ההסבר הרבים והמפורטים המלווים את המפות שבו, עד כי מכלולם עשוי להוות ספר לימוד בפני עצמו. באטלס זה ניכר המאמץ שעשו העורכים לכלול בו שפע של נתונים סטטיסטיים, כפי שהיו ידועים אז, על אף שמפקדי האוכלוסין בארצות השונות לא היו מדויקים ומהימנים. עוד ניכרת בו שיטת ההצגה הראויה של נושאי הגיאוגרפיה והידע מן הכלל אל הפרט, החל במפות שני חצאי כדור הארץ על יבשותיהם והמשך בנושאי אקלים, זרמי הים, צומח, אוכלוסייה, גזעים, דתות, כלכלה ותגליות – תוך פירוט רב במיוחד על יבשת אירופה, הן משום הידע הרב, יחסית, שהיה מצוי עליה והן משום שבה היה אז, עדיין, הריכוז הגדול ביותר של העם היהודי. נוספו לאטלס גם כמה מפות על ארץ-ישראל באותן שנים, וכן מפות היסטוריות על ירושלים בתקופות נבחרות.

אולם אין להימנע מציון כמה ליקויים הקיימים באטלס, כאשר הבולט בהם הוא העומס הרב של שמות עצמים גיאוגרפיים, שהודפסו על גבי מפות רקע, המקשה על איתורם וזיהוים של מקומות, העירוב בין שימוש בגופני דפוס וגופני כתב יד עברי וכן עומס פרטי המקרא במפות רבות שקצרה היריעה משאתו. מנקודת מבט גיאוגרפית־מקצועית יש באטלס זה משום ציון דרך, כמו גם עריכתו של מסמך היסטורי הקשור בזאב ז'בוטינסקי, שהמוניטין שלו היה במנהיגותו הלאומית, היהודית והציונית ולאוו דווקא בחיבור אטלסים.

הערות

1. זאב (ולדימיר) ז'בוטינסקי (1880–1940), יליד אודסה שברוסיה, היה מנהיג ציוני ואיש רוח, עיתונאי ומתרגם מחונן, סופר ומשורר בעל סגנון עברי מעולה ונואם מלהיב. השקפותיו הושפעו מן התנ"ך ונכתבו בהשראת חוקי המקרא, שהיו בעיניו שיטה לבנייה חברתית. הוא ייסד את התנועה הרוויזיוניסטית ונחשב לדמות מפתח בתנועה הלאומית. הוא תמך בציונות המדינית של הרצל, אך התנגד לדרך פעולתה, שהייתה מתונה ופשרנית לטעמו. בכל פעולותיו וכתביו בלטה, מעל לכול, אהבתו העזה לארץ־ישראל ולכינונה מחדש. ז'בוטינסקי עלה לארץ עם אשתו ובנו, בשנת 1928, אך חי בה פחות משנתיים. בשנת 1929, יצא למסע הרצאות ולא הורשה לחזור לארץ על ידי השלטונות הבריטיים. הוא נפטר בגיל 60 בארצות־הברית והשאיר אחריו ירושה ספרותית גדולה, ובה כרכים רבים של כתבים ואיגרות.
2. ד"ר שמואל פרלמן (1887–1958) נולד במינסק שברוסיה הלבנה. למד לימודי קודש וכן לימודים כלליים. בשנת 1911, סיים את לימודיו בברן שבשווייץ. בשנים 1912–1913, היה מזכיר ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית. עלה לארץ בשנת 1914, גורש ממנה לאלכסנדריה, בזמן מלחמת העולם הראשונה, וניהל שם בית ספר לפליטי ארץ־ישראל. עם שובו ארצה היה מעורכי הארץ. לאחר זמן מה שב ויצא לחוץ לארץ והיה מעורכי העולם בברלין. בשנים 1926–1932, היה מורה ומנהל בבית המדרש למורים בבוסטון. בשנת 1932 חזר לארץ, היה עורך בעיתונים **בוסתנאי**, **דואר היום** ו**הבוקר**, אחר כך ערך את הסדרה "לגבולם", ובה תרגומים מן הספרות היהודית שנכתבה בלועזית, ומשנת 1944 היה עורך בהוצאת "דביר".
3. "הצפירה", **דואר היום**, 8.1.1931, מתוך: **מעגל החיים**, עמ' 16.
4. שלמה זלצמן נולד בעיירה סלץ, פלך גרודנה, בכ"ד כסלו תרל"ג (1872). למד בחדרים ובישיבת מיר, ובגיל צעיר יצא לחיי המעשה. נסע לוורשה ויחד עם צעירים אחדים ייסד קואופרטיב להובלת דברי דפוס וחבילות אל הדואר בשירות בתי המסחר. הצטרף לתנועה הציונית מראשיתה, הקדיש לה את מרצו ואת פעילותו ובא בחברת ראשי "חיבת ציון" והציונות. התקרב לעיתונאי זאב ז'בוטינסקי והיה לו חלק בהתקרבותו של זה לציונות ולתרבות העברית; המריץ אותו לתרגם את שירי ביאליק לרוסית. התמסר למו"לות ציונית; הוציא את מאמריו הראשונים של ז'בוטינסקי בחוברות מיוחדות, חוברות

עממיות לתעמולה ציונית באידית; את התרגום האידי שכתב ביאליק עצמו ל"משא נמירוב" שלו; את שירי ביאליק בתרגום רוסי של ז'בוטינסקי (יצא בתשע מהדורות שנפוצו ברבבות עותקים). היה חבר המרכז הציוני באודסה, ממייסדי האגודה הציונית "ארץ ישראל" וציר בכמה קונגרסים ציוניים. פעל למען השלטת העברית בבתי הספר של היהודים ברוסיה וליווה את ז'בוטינסקי במסע תעמולה למען העברית ב־50 ערים ברוסיה. בשנת 1922, יצא לברלין יחד עם ז'בוטינסקי וייסד את הוצאת הספרים העברית "הספר", שהוציאה את האטלס הגיאוגרפי העברי של ז'בוטינסקי, יחד עם פרלמן.

5. דן מירון, תרומתו של זאב ז'בוטינסקי לשירה העברית המודרנית. בתוך: ש' כץ, ז'בו -

ביוגרפיה של זאב ז'בוטינסקי, ב', תל אביב, 1993.

6. דן מירון, שם.

